Valentina Stašaitienė

VERTIMO KLAUSIMU

Šių dienų visuomenėje, ypač mūsų daugiatautėje šalyje, vertimai turi didelę reikšmę. Mūsų respublikoje leidžiama nemaža periodinių leidinių lietuvių bei rusų kalbomis, gausi verstinė grožinė, mokslinė bei politinė literatūra, didelėse organizacijose dirba vertimo redakcinės grupės, versti reikia beveik kiekvienam inteligentui. Tačiau svarbi yra ne vien vertimo praktika. Vertimo teorija, anot L. Barchudarovo[2], yra ne kas kita, kaip moksliškai pagrįsta dviejų kalbų gretinimo sistema. Vadinasi, vertimo teorija padeda nustatyti tam tikrus kalbų sistemų dėsningumus. Tuo tarpu vertimo teorija, kaip taikliai nurodė B. Larinas[3], gyvena savo vaikystę. Todėl reikia sudaryti palankias sąlygas šiai mokslo šakai augti.

Mūsų respublikoje vertimo problema (turime omenyje vertimą iš lietuvių kalbos į rusų ir atvirkščiai) teoriniu atžvilgiu

[1] Žr. F. Güttinger, min. veik., p. 214—218.

[2] Л. С. Бархударов. Общелингвистическое значение теории перевода, — «Сборник докладов, прочитанных на конференции по вопросам теории и практики перевода», ЛГУ, 1962.

[3] Б. А. Ларин. Наши задачи, ten pat.

nuodugniai iki šiol nebuvo nagrinėjama. Beveik nesprendžiami ir metodiniai vertimo klausimai: mokomasis vertimas vidurinėse, taip pat ir aukštosiose mokyklose domina vien tik atskirus dėstytojus, kurie dirba šioje srityje savo nuožiūra ir savo iniciatyva. Grožinės literatūros vertimo klausimus gvildena dažniausiai vertėjai praktikai bei rašytojai. Deja, geriausių vertėjų bei žymiausių mūsų rašytojų šios srities darbai beveik netiriami.

Vertimo reikalai, mūsų manymu, yra tiek svarbūs, kad palikti juos savieigai negalima. Reikia išsamių tyrimų, būtina sutelkti atitinkamas respublikos mokslo jėgas, kurios imtųsi kurti specialiąją lietuvių ir rusų kalbų vertimo teoriją.

Specialiosios vertimo teorijos sąvoką suformulavo Leningrado universiteto prof. J. Reckeris maždaug šitaip: šalia bendrosios lingvistinės vertimo teorijos, tiriančios įvairių kalbų duomenis, turi plėtotis ir specialioji vertimo teorija, nagrinėjanti konkrečias kalbų poras. Pagrindinis specialiosios vertimo teorijos uždavinys yra rasti dėsningus atitikmenis tarp originalo ir vertimo kalbos. Specialiosioms vertimo teorijoms labai svarbi yra vertimų gretinamoji analizė[1].

Rusų ir lietuvių kalbų gretinamosios analizės klausimais vienas kitas mūsų respublikos mokslininkas yra nemaža padaręs. Žinomi K. Musteikio, A. Jovaišo, V. Šerno, F. Mažulio ir kitų darbai. Tačiau abiejų kalbų sistemų dėsningumus būtina nagrinėti planingai, o svarbiausia tirti reikia plačiai ir nuodugniai.

Toksai svarbus uždavinys reikalauja kolektyvaus specialistų darbo ir gausios parengiamosios medžiagos. Mūsų nuomone, visų pirma reikia pradėti rinkti duomenis tirti gretinamaisiais metodais. Jų galima semtis iš įvairių respublikoje išleistų geriausių vertimų, dvikalbių žodynų, mokslo straipsnių ir pan. Taip būtų galima rasti dėsningus nagrinėjamų kalbų atitikmenis bei skirtingumus, t. y. sudaryti vertimo teorijos pagrindus visiems kalbos lygiams — gramatikai, leksikai, stilistikai ir kt.

G r a m a t i k o s srityje reikia nustatyti lyginamų kalbų minties reiškimo bei gramatinės išraiškos priemonių skirtybes ir bendrybes. Lietuvių ir rusų kalbų (kaip giminiškų) gramatikos sistemose yra nemaža dėsningų panašumų, pavyzdžiui: abidvi kalbos yra fleksinės, t. y. jų struktūra sintetinė, abidvi remiasi analoginėmis minties išraiškos priemonėmis — linksniniu bei prielinksniniu valdymu ir pan. Tačiau vertimo barjeras, kaip žinome, yra ne tiek panašūs, kiek skirtingi kalbos

[1] Я. И. Рецкер. Задачи сопоставительного анализа переводов, — «Теория и практика перевода», Л., 1962.

reiškiniai. Skirtybių šių kalbų gramatinėje struktūroje yra taip pat nemaža. Beveik kiekvienoje morfologijos kategorijoje rastume ir esminių skirtybių. Pavyzdžiui, abiejose kalbose kartais nesutampa giminės (*jaunimas—молодежь, duona—хлеб* ir t. t.), lietuvių kalboje nėra daiktavardžių bevardės giminės (*звено, море, здание* ir t. t.), dažnai skiriasi bendrosios giminės daiktavardžiai (*vėpla — разиня, nemokša — невежа,* bet *сирота — našlaitis, našlaitė* ir pan.), daiktavardžių singularia ir pluralia tantum ir kt. Žodžiu, kiekviena kalbos dalis gali kuo nors nesutapti. Palyginkim būdvardžio laipsniavimą: rusų kalboje analitinė aukštesniojo laipsnio forma susijusi su linksnio kategorija (*более удобный, более удобного, более удобному* ir pan.), tuo tarpu lietuvių kalboje šias konstrukcijas paprastai atitinka sintetinės formos, o analitinės formos yra palyginti naujas reiškinys ir jų vartojimo sfera dar nėra galutinai susiformavusi.

Veiksmažodis yra turtingiausia ir išraiškingiausia lietuvių kalbos dalis. Kai kurių mokslininkų tvirtinimu, lietuvių kalba esanti veiksmažodinė, o rusų — daiktavardinė. Tai lemia ir esminius abiejų kalbų skirtumus. Itin didelių pastangų, sakysim, iš mokinių reikalauja vertimas į rusų kalbą lietuviškojo predikato *yra*. Paprastai, kas pradeda mokytis rusų kalbos, versdamas lietuvių kalbos dalyvius ir ypač pusdalyvius bei padalyvius, daro nemaža klaidų; gana dažnai verčia pažodžiui tokius pasakymus: *jis yra išvykęs — он уехавши, traukinys atėjo pavėlavęs — поезд пришел опоздавши* ir pan. Arba: *dirbdamas jis dainuoja — работая он поет, dirbant neliūdna — работая нескучно* ir pan.

Gausus stilistinių bei semantinių atspalvių abiejų kalbų prieveiksmis sudaro vertėjui irgi daug keblumų. Pavyzdžiui, nėra lengva versti į rusų kalbą lietuvių kalbos aukštesniojo laipsnio prieveiksmį *aukštėliau, gerėliau* ir pan. Rusų kalboje čia tenka pavartoti priešdėlines arba modalines formas *повыше, получше, чуть выше, чуть повыше, несколько выше, несколько лучше.*

Prielinksnis gana dažnai rusų bei lietuvių kalbose nesutampa nei savo valdymo būdais, nei reikšme. Pvz., prielinksnis *į*: *į namus — домой, į kapus — на кладбище, į stiklinę — в стакан* ir pan. Beveik kiekvienas prielinksnis abiejose kalbose turi skirtingų semantinių požymių, todėl dažnai vienos kalbos prielinksnio semantinis savitumas neatitinka kitos kalbos prielinksnio savitumo.

Didžiausių sunkumų vertėjui paprastai kyla l e k s i k o s srityje. Abi kalbos tiek apsčiai turi įvairių leksinių variantų, kad

beveik kiekvienu atveju vertėjui tenka pačiam narplioti semantinį žodžių rezginį.

Ypač smarkiai nesutampa abiejų kalbų sinonimika. Norint tiksliai bei gerai išversti, labai svarbu išryškinti ne tik atskirų semantinių reiškinių branduolį, bet ir papildomą kiekvieno žodžio informaciją, kaip antai: emocionalumą, ekspresiją, funkcinį bei situacinį žodžio vaidmenį sakinyje. Pavyzdžiui, rusų kalboje semantema *красивый* turi ištisą sinoniminę eilę (*хороший, изящный* ir t. t.) Lietuvių kalboje ši semantema atitinka žodį *gražus,* kuris savo ruožtu sudaro sinonimų eilę (*dailus, geras* ir t. t.). Vien tik kontekstas ar papildomoji informacija gali išspręsti klausimą, kuris šios sinonimų eilės žodis, sakysim, rusų kalboje yra tapatus (ar bent adekvatus) lietuviškam žodžiui.

Spalvingą įvairumą teikia kalbai polisemija — žodžių daugiareikšmiškumas. Čia semantinis žodžių rezginys yra kartais tiek painus, sudėtingas, kad vertėjui tenka ne tik kruopščiai sklaidyti įvairiausius žodynus, bet ir pačiam būti nemažam eruditui įvairiausiais gyvenimo klausimais. Savo knygoje „Didysis menas“[1] vieną skyrių K. Čiukovskis pavadino „Vertimas tai vertėjo autoportretas“, kur duoda pavyzdžių, kaip kartais netinkamas daugiareikšmių žodžių varianto parinkimas parodo vertėjo nemokšiškumą.

Paskirōs kalbōs sinonimijos bei polisemijos sistemos sudaro vieną iš specialiosios vertimo teorijos aspektų.

Ištisą problemą sudaro atskirų kalbų idiomatika. Pastovųjų žodžių junginių, arba frazeologinių, taip pat ir laisvųjų žodžių junginių tyrinėjimams medžiagos be galo daug. Tiesa, čia kalbos dėsningumai ne tokie akivaizdūs, čia reikia individualiai traktuoti beveik kiekvieną žodžių junginį. Ir vis dėlto gretinamoji frazeologijos analizė gali nustatyti tam tikrus lingvistinius vertimo modelius, pagrindinius vertimo būdus: pažodinį (*на воре шапка горит — vagei (=vagiui) kepurė dega),* ekvivalentinį arba prasminį (*у него золотые руки — jis gerus (aukso) nagus turi, nagingas)* ir kt. Gretinant leksemų junginius, galima rasti įdomių atvejų, kai vienoje iš gretinamų kalbų trūksta ekvivalentų, pavyzdžiui, šitokio tipo: *с легким паром, наше вам* ir pan. Neatidėliojant reikėtų imtis plačios gretinamosios analizės šioje labai įdomioje leksikologijos srityje, nes frazeologija yra populiari bet kurioje mūsų gyvenimo srityje. Todėl norėtųsi iškelti ir pabrėžti būtinumą rengti mūsų

[1] К. Чуковский. Высокое искусство, М., 1968, p. 22.

respublikoje įvairaus tipo dvikalbius žodynus: frazeologinius, laisvųjų žodžių junginių, metaforų, sinonimų, ideologinius ir kitokius. Mes šiuo atveju esame atsilikę nuo kitų sąjunginių respublikų. Leidyklos turėtų labiau rūpintis, kad būtų užkišta ši spraga.

Verčiant, ypač grožinę literatūrą, didelio dėmesio bei sugebėjimo reikalauja leksikos stilistiniai ypatumai. Čia svarbią reikšmę turi emocinės bei ekspresinės leksikos perteikimas, taip pat kitos įvairios teksto nuspalvinamosios leksinės priemonės, kaip dialektizmai, vulgarizmai, archaizmai ir kt. Visais šiais atvejais vertėjas turi jausti skirtingus kiekvienos kalbos požymius, taip pat teksto stilių (mokslinį, šnekamosios buitinės kalbos, laikraštinį bei publicistinį, oficialaus susirašinėjimo ir kt.).

Leksikos, gramatikos bei stilistikos požymių sąveikos tyrimai gali padėti sukurti lietuvių ir rusų kalbų specialiąją vertimo teoriją. Be to, dėsningų atitikmenų teorija aprėptų papildomus lingvistinius principus — žodžių darybos modeliavimą, žodžių tvarką, intonaciją (žodiniame vertime) ir kt.

Abiejų kalbų sistemų aprašymas išryškintų mokslinius bei metodinius ir mokomojo vertimo pagrindus. Kaip žinoma, bilingvizmo sąlygomis moksleivių išmoktos netaisyklingos kalbos priežastis dažniausiai yra gimtosios kalbos įtaka. Kadangi interferencijos reiškiniai galimi visuose kalbos sistemos lygiuose (fonetikoje, morfologijoje, sintaksėje, leksikoje, stilistikoje), tai abiejų kalbų teoriniai gretinimo pagrindai padėtų nustatyti tipinių klaidų diagnostiką, numatyti kovos su interferencija būdus, o tai padėtų tobulinti rusų kalbos mokymo metodiką lietuvių mokyklose ir lietuvių kalbos mokymo metodiką rusų mokyklose.

Mokomojo vertimo problema mūsų respublikoje iki šiol nėra reikiamo mokslinio lygio. Nagrinėdami vertimo klausimus, metodikai paprastai remiasi užsienio kalbų mokymo metodikos principais. Tuo tarpu mokomasis vertimas iš lietuvių kalbos į rusų (ir atvirkščiai) turi savo specifiką. Vadinasi, mokomasis vertimas taip pat reikalauja išsamaus tyrimo. Šiuo reikalu Respublikinis mokyklų mokslinio tyrimo institutas, mūsų manymu, turėtų imtis iniciatyvos, t. y. sukurti specifinę lietuvių ir rusų kalbų vertimo metodikos sistemą mokykloms.

Praktiniam vertimo darbui būtini labai kvalifikuoti kadrai. Juk vertėjas yra žodžio menininkas, frazės skulptorius. N. Gogolis, vertindamas V. Žukovskio vertimus, rašė: „Savo vertimais jisai (Žukovskis) daro tokį pat poveikį, kaip ir poetas, kuriantis savitai, originaliai“. Viename rašytojų suvažiavime K. Fedinas kalbėjo: „Vertėjo meno dėka mūsų širdyse įsikuria ištisi pasauliai“. Arba toliau: „Grožinės literatūros vertėjo vaidmens klausimas yra dalis plačios problemos — gerinti, tobulinti ideologinį darbą Tarybų Sąjungoje“.

Jeigu taip didelis ir kilnus yra vertėjo vaidmuo, tai jam tenka ir didžiulė atsakomybė. Iš vertėjo reikalaujama gerai, tobulai mokėti abi — originalo ir vertimo — kalbas. Maža to, vertėjas negali apsiriboti vien kalbų mokėjimu. Jis turi būti „apsiginklavęs“ tiek teoriškai, tiek kūrybiškai. B. Larino žodžiais tariant, kiekvienas vertimas turi prasidėti nuo kvalifikuotos lingvistinės analizės ir baigtis literatūrine kūryba. Literatūrinė kūryba reikalauja įgimtų savybių, talento, o vertimo menininkui, be to, dar reikia gero filologinio išprusimo. Dėl to ir būtina rengti vertėjų kadrus. Todėl, mūsų manymu, bent vienoje aukštojoje mūsų respublikos mokykloje turėtų būti įvesta speciali lietuvių ir rusų kalbų vertimo disciplina su specialiais seminariniais, kursiniais, diplominiais darbais, o vidurinėse mokyklose bent fakultatyvinė vertimo disciplina, kad jau nuo mokyklos suolo jaunimui būtų skiepijami vertimo įgūdžiai, antra vertus, išryškėtų tam darbui gabios jaunos jėgos.

Vertimo kursą aukštojoje mokykloje galima laikyti ne vien filologine disciplina, bet taip pat ir disciplina, kuri padėtų plėsti studentų bendrąjį bei politinį išsilavinimą. Vertimo kurso specifika filologinės disciplinos studijavimą turėtų derinti su įvairių socialinių bei ekonominių mokslų studijomis.

Šiuo savo straipsneliu norėtume paraginti vertimo dalykams suteikti prideramą vietą tarp teorinių bei praktinių problemų, aktualių mūsų respublikai, pabrėžti būtinumą neatidėliojant imtis spręsti svarbiausius vertimo mokslo ir praktikos uždavinius, sudaryti tinkamas sąlygas mokslo darbui. Tai pagerintų vertimo veiklą mūsų respublikoje ir patobulintų mokymo metodus.

Kartodami L. Barchudarovo žodžius, tvirtiname: „Spartesnis vertimo mokslinės teorijos sukūrimas yra absoliučiai būtina sąlyga tolimesnei kalbotyros pažangai apskritai“[1].

[1] Л. С. Бархударов, min. str.

Nėra pasaulyje kančių, stipresnių už žodžio kančią.

S. Nadsonas